
ОДЕСИКА

Федір Самойлов

З ІСТОРІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ОДЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ВИЗВОЛЬНІ РУХИ

На початку ХХ ст. в Російській імперії активізуються національні, робітничий, ліберальний, студентський рухи, спрямовані проти існуючого режиму. Цілі кожного з них — різні, і тому розгортались вони переважно самостійно, відокремлено один від одного, але все частіше відбувалось поєднання зусиль різнорідних в соціальному відношенні сил в намаганні домогтися від царату поступок чи докорінних змін існуючої системи.

В означений час в Одесі, як і на Україні в цілому, все помітнішим стає український національний рух. В кінці ХІХ ст. він ще мав переважно культурницький характер. Основною організацією, що об'єднувала, згуртовувала в цей час свідоме українство, залишалась Громада. Після Київської, Одеська Громада, куди входила передова українська інтелігенція міста, була другою в Україні за чисельністю і активністю. Серед її членів були такі відомі на той час громадські діячі як Олександр Русов, його дружина Софія Русова, багатий поміщик Євген Чикаленко, викладач реального училища І. Л. Руденко, інспектор цього ж училища О. В. Крижанівський, викладач Вищих жіночих курсів і військової школи Л. С. Синявський, учитель комерційної школи і жіночих гімназій В. М. Гринчевський, математик П. І. Злочанський, викладач Новоросійського університету фізик О. І. Немировський, професор хімії Е. В. Вернер, громадовець 1870-х рр., тоді ще студент, а з часом професор геології М. Д. Сидоренко, вчителі К. А. Івашенко, О. А. Гармашова, П. Г. Ніщинський та ін. Другу значну групу членів Громади склали урядові чиновники, переважно з ліберального на той час міністерства фінансів, де департаментом завідував П. І. Ковалевський, який з прихильністю ставився до ідеї відродження духовності українського народу. До цієї групи належали:

М. О. Шостаковський, М. І. Білінський, О. П. Федоренко, П. Т. Климович, талановитий художник-гравер О. О. Ждаха та ін.

Душею Одеської Громади був відомий бібліограф, фольклорист, літературознавець, публіцист, автор історичних повістей, видавець збірника "Рада" М. Ф. Комаров. Широко відомими в Одесі стали його книжки "Т. Шевченко в літературі і мистецтві" (1903), "Українська драматургія" (1906) із додатком 1912 р., "Вінок Шевченкові з віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів" (1912) та ін. Чимало душі і часу вклав М. Комаров у семитомне видання творів Степана Руданського, зберігши його спадок. В одеських газетах він друкував російською мовою твори І. Франка.

Одним з видатних членів Одеської Громади був С. П. Шелухин. Родом з Полтавщини, він закінчив Лубенську класичну гімназію, потім — фізико-математичний і юридичний факультети Київського університету. Тривалий час працював в судових відомствах Єлисаветград, Кам'янець-Подольська, Кишинєва. В 1899 р. С. Шелухин переїздить до Одеси, де обіймає посади прокурора і судді протягом всього передреволюційного періоду. С. Шелухин був надзвичайно авторитетним науковим і громадським діячем: автором 60-ти статей з історії України, членом Одеського товариства історії та старожитностей, Одеського юридичного і бібліографічного товариств.

Відомим діячем Одеської Громади був А. Ніковський, який в роки відродження Української держави був міністром уряду. В 1902 р. в Громаду увійшов оригінальний письменник, видавець і громадський діяч, лікар за фахом І. Липа, батько відомого патріота, поета та лікаря Ю. Липи. В часи Центральної Ради І. Липа був українським комісаром Одеси, а в 1919 р. — міністром віросповідань УНР [1, 93-100, 104-105].

Революція 1905-1907 рр. викликала поштовх національного руху. За короткий час в Наддніпрянській Україні виникає декілька десятків культурно-просвітницьких товариств — "Просвіт", які раніше існували лише в Галичині. Вони ставили собі за мету сприяти розвитку української культури і підвищення національної свідомості шляхом освіти рідною мовою, створення національних шкіл, бібліотек, лекцій, вистав, книготоргівлі та ін. Ініціювали відкриття в Одесі "Просвіти" члени Громади, які на зборах 30 жовтня 1905 р. прийняли рішення про її утворення. В одеську "Просвіту" входили люди ши-

роко відомі в місті: С. Шелухин — член Одеського окружного суду, Д. Сигаревич — директор міського сирітського притулку, І. Липа — письменник, санітарний лікар, П. Зелений — міський голова, Т. Климович — член міської управи, Ф. Шульга — секретар Одеської міської управи, Г. Панченко — присяжний повірений, Я. Пономаренко — викладач художнього училища, М. Комаров — колезький асесор.

На перших же зборах було ухвалено проект статуту і обрано правління у складі І. Луценка, С. Шелухина, І. Бондаренка та Е. Клюге. Головою правління було обрано доктора І. Луценка. 22 листопада 1905 р. статут товариства було направлено градоначальнику, який затвердив його 25 листопада. В статуті визначалась основна мета товариства — “допомогти культурно-просвітницькому розвитку українського народу в м. Одесі”. 27 грудня 1905 р. на перших офіційних загальних зборах товариства, що на той час нараховувало 158 чоловік, було обрано правління, головою якого залишився І. Луценко, його заступником — С. Шелухин. Було затверджено склад ревізійної комісії, обрано скарбника та секретаря [2, Ф. 2, оп. 1, спр. 3221- а, арк. 1-4].

Не зважаючи на спротив властей і поліції, просвітяни почали видавати свою газету, яка протягом трьох місяців виходила під різними назвами. Перша вийшла самочинно 1 січня 1906 р. під назвою “Народне діло”, основна частина матеріалів якої була надрукована українською мовою. Влада дала поліції наказ заарештувати і знищити весь тираж. Широка хвиля протестів проти цього розпорядження дозволила зберегти видання газети. 3 січня міська влада уступила і 8 січня 1906 р. одесити отримали першу в історії міста офіційно дозволена українську політичну, економічну, наукову і літературну газету “Народна справа”. Редактором обох газет був І. Луценко. Майже половину номера посідали матеріали про перше українське віче в Одесі, подавалися виступи на ньому Д. Шелухина і Д. Сигаревича. Відзначалось, що перший промовець, зупинившись на історичних віхах, методах нищення царатом автономії України, в кінці робив все ж таки оптимістичний висновок — український народ зберіг свою самобутність, не забув своє коріння, і саме це є запорукою зростання нової автономії країни, її свободи. Газета виклала і зміст промови Д. Сигаревича, який з надією відзначав, що “український народ сам допоможе зробити велике діло єднання російських народів на ґрунті

автономії, свободи, братерства й признання чужого права". В газеті було також вміщено матеріал про домагання частини одеського студентства вживати термін "Україна" замість історично хибного "Малоросія", що є наслідком русифікаторської політики [15, 125-126]. І цей номер газети за розпорядженням властей був заарештований. Просвітяни домоглися дозволу на видання української газети "Вісті". В лютому-березні 1906 р. вийшло 5 номерів газети, після чого вона була заборонена. Видання українських газет в Одесі надовго припинилось.

Одеська "Просвіта" багато уваги приділяла лекційній пропаганді культурних здобутків українського народу. 13 грудня 1906 р. Д. Сигаревич прочитав реферат про Петра Могилу, але його обговорення було зірвано заборонаю поліцейського чина. В 1907 р. великим успіхом користувались лекції про творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького. Десять лекцій з циклу "Історія України-Руси" прочитав протягом року С. Клепацький. В роботі "Просвіти" брав участь її почесний член, приват-доцент Новоросійського університету О. С. Грушевський.

Не зважаючи на утиски і перешкоди, товариство розгорнуло широку діяльність в українській справі: проводились літературно-музичні вечірки, діяла драматична студія, яка підготувала декілька вистав п'єс українських авторів, з концертами виступав просвітянський хор, члени наукової секції "Просвіти" виступали перед громадськістю міста з рефератами на історичні, літературні, фольклорні, медичні та ін. теми. Всього було прочитано рефератів: в 1906 р. — 61, в 1907 р. — 63, в 1908 р. — 42. Товариство мало свою бібліотеку та читальню, яка нараховувала понад 2 тис. томів. Читальнею всі бажаючі користувались безкоштовно. В ній можна було зустріти майже всю українську періодику того часу. "Просвіта" мала свій музей, який очолював студент Новоросійського університету М. Слабченко, в подальшому історик-академік, репресований чекістами у справі СБУ. Товариство було відомим і популярним в місті. На 1 січня 1908 р. воно нараховувало понад п'ятсот членів, з них біля ста осіб були представниками різних етнічних груп Одеси: росіян, греків, поляків, молдаван, євреїв. Членські внески становили 1 крб. на рік.

Але влада шукала привід, аби заборонити, чи хоча б обмежити діяльність "Просвіти". Особливо зухвалі утиски почалися з приходом

до влади в Одесі І. М. Толмачова. Резолюцією генерал-губернатора від 31 березня 1908 р. заборонялись "реферати, читання та співи в товаристві "Просвіта" на малоросійському наріччі". Загальні збори та інші заходи товариства дозволялись тільки за умови проведення їх російською мовою. Проте навіть такі обмеження не могли позбавити одеську "Просвіту" авторитету, популярності, впливу на громадське життя міста. Занепокоєння влади викликало й те, що на виборах до Одеської думи її гласними було обрано 9 просвітян. Про це стало відомо в Петербурзі. Міністр внутрішніх справ зажадав від градоначальника Одеси пояснень, що остаточно вирішило долю товариства. 28 листопада 1909 р. одеську "Просвіту" було закрито однією з перших на Україні [1, 110-121; 4; 2. — Ф. 2, оп. 7, спр. 314, арк. 12.].

Однак колишні громадівці та просвітяни прагнули зберегти український осередок в Одесі. Тому вже 11 січня 1910 р. вони подали заяву на відкриття в місті "Українського Клубу" з метою, як зазначалось в статуті, "надати своїм членам та родинам можливість проводити в м. Одесі вільний від занять час зі зручністю та приємністю". Оскільки діяльність подібних клубів, в яких організовувались музичні, літературні, танцювальні вечори та інші розваги, була на той час справою досить поширеною, влада дала дозвіл на відкриття Клубу. На перших зборах 11 квітня 1910 р., в яких взяли участь 58 осіб, був обраний керівний орган — Рада Старійшин, яка прийняла рішення про організацію секцій хорового співу, драматичної, лекційної та ін. [4, 3-6]. В 1912 р. до цих гуртків додався ще й літературно-науковий. Хоча члени Клубу, яких на 1 січня 1913 р. нараховувалось 78 осіб, в своїй діяльності менше, ніж свого часу просвітяни, торкалися питань політичних, але вже саме існування об'єднання українців бачилося владі одним з можливих вогнищ опозиції режиму. Тому використавши привід формального порушення деякими особами статуту Клубу, власті 20 листопада 1913 р. заборонили його діяльність.

З 1911 р. в Одесі діяло ще одне українське об'єднання — "Українська Хата". Засновниками цієї музично-драматичної спілки, яка за весь період свого існування мала 209 членів, були О. Бродницька (Немченко), В. Фоменко і М. Пілецька-Урбанович. Характер діяльності "Української Хати" був, як і "Українського Клубу", культурно-просвітницький. В товаристві працювали люди різні за віком, фахом, політичними переконаннями, але всіх їх об'єднувало бажання сприяти

поширенню ідей національного відродження. Серед них — історик П. Клепацький, агроном О. Гааз, лікарі І. Луценко, І. Липа, професор К. Сапежко, письменники А. Ніковський, М. Комаров, учитель А. Вержбицький, артисти О. Бродницька, І. Бондаренко та ін. [3, 3-5; 5, 37; 10].

Коли з початком Першої світової війни уряд посилив утиски, переслідування, заборони щодо українського друкованого слова, члени товариства організували в Одесі видання журналу "Основа", який був фактично продовженням закритого властями "Літературно-наукового вісника", що виходив раніше у Києві. Опікуном журналу став вихованець Новоросійського університету А. Ніковський, який на той час проживав за межами Одеси. Практично всю роботу по виданню журналу було зосереджено в руках членів "Української Хати" І. Гаврилюка і В. Буряченка. У трьох номерах журналу друкувались твори членів "Просвіти", "Українського Клубу", "Української Хати" молодого П. Тичини, Г. Чупринки, Д. Марковича, В. Винниченка, Олександра та Михайла Грушевських, С. Русової та інших талановитих прозаїків, поетів, публіцистів. Але після третього номеру часопис був заборонений військовою цензурою.

Таким чином, після поразки революції 1905-1907 рр. український національно-визвольний рух в Одесі не припинився, хоча розвивався у несприятливих умовах, пов'язаних з переслідуваннями, обмеженнями з боку влади. Він спирався переважно на національно-свідому інтелігенцію, носив переважно культурницький характер, але деякі його учасники пропонували свої шляхи вирішення і гострих соціальних проблем.

Більш помітно вимоги соціального, економічного, політичного характеру проявились в робітничому русі. Потрясіння початку ХХ ст.: світова економічна криза, революція 1905-1907 рр., російсько-японська і Перша світова війни — ще більш погіршили і без того важкі умови життя і праці пролетаріату, міської бідноти. Це зумовило зростання соціальної напруги в суспільстві, поширення ідеології та практики радикалізму.

В 1901 р. відбувся страйк робітників Головних залізничних майстерень, тютюнової фабрики, деяких інших підприємств міста. Масова демонстрація трудящих відбулася 1 травня 1902 р. Робітники, службовці, інтелігенція, учнівська молодь міста взяли участь у Всеро-

сійському політичному страйку 1903 р. Тільки в страйку, що почався 17 липня і тривав декілька днів, взяли участь від 30 до 59 тис. чоловік. Біля 300 найбільш активних його учасників було заарештовано. Участь у страйку портових робочих та членів судноплавних команд позначилась на діяльності порту: з 5 по 21 липня 1903 р. неодноразово порушувався графік руху російських суден, припинялися докерські роботи тощо. Керував страйком Одеський комітет РСДРП, в якому домінували меншовики.

Активізація визвольного руху на початку ХХ ст. призвела до більш широкої участі в ньому студентства. 16 червня 1900 р. з ініціативи студентів Московського університету в Одесі нелегально зібрався Всеросійський студентський з'їзд, на який з'їхались представники студентства Петербурга, Москви, Києва, Харкова. Охранка пильно стежила за делегатами з'їзду і вже на другий день всі вони були заарештовані поліцією. В листопаді 1903 р. в Одесі відбувся третій Всеросійський з'їзд студентів. Це були роки, коли все помітнішою ставала політична диференціація учнівської молоді, студентства. Серед них формуються, набирають сили, впливу різні політичні угруповання — від соціалістичних до промонархічних. Для керівництва студентськими виступами і підтримки зв'язків з іншими університетами на початку 1901 р. в Одесі був створений "Організаційний комітет", до якого увійшли демократично налаштовані студенти. На противагу їм частина студентів створила в університеті чорносотенно-монархічні організації "Єднання — сила" і "Світанок", які не гребували й терористичними методами боротьби із своїми опонентами.

В листопаді 1904 р. в місті було утворено нелегальну студентську "Союзу Ряду об'єднаних земляцтв і організацій", а наприкінці року — "Соціалістичну групу студентів Новоросійського університету". Ідеалом соціального устрою вважали соціалізм і члени одеського українського студентського гуртка, хоча для його втілення в життя вважали за необхідне проведення широких політичних свобод на підставах повної національної та крайової автономії [6, 23, 108-109; 1, 105-108].

Революційний вибух в країні прискорила російсько-японська війна, яка завдала болісний удар по торгівлі та економіці Одеси. 23 лютого 1904 р. в місті відбулася антивоєнна демонстрація робітників і студентів. Місцева влада, з метою запобігання першотравневих де-

монстрацій, провела масові арешти членів політичних організацій лівого спрямування, розгромила нелегальну друкарню соціал-демократів. В листопаді-грудні 1904 р. в Одесі пройшли багатолюдні демонстрації, учасники яких співали революційні пісні, проголошували гасла "Геть самодержавство!", "Геть війну!".

Події 9 січня 1905 р. в Петербурзі викликали широкий політичний протест і привели в рух різні прошарки суспільства, всі політичні сили Одеси. 13 січня 1905 р. на вулицях міста з'явилися демонстранти із закликами: "Геть самодержавство!", "Товариші! Пора озброюватися!", "Вимагаємо 8-годинного робочого дня!". На багатьох підприємствах розпочалися страйки, однак вони не переросли в загальний страйк. В акції протесту у зв'язку з кривавими подіями в столиці включилися студенти і викладачі Новоросійського університету. 16 січня антиурядову демонстрацію провела студентська молодь. "Ліві" професори і приват-доценти університету приєдналися до всеросійської організації ліберальної професури під назвою "Академічний союз". В одеське відділення Союзу входило біля 40 професорів. Головою відділення було обрано професора С. П. Ярошенка [2, Ф. 2, оп. 2, спр. 3484, арк. 3; 7, 60]. Міська та університетська адміністрація готувала контрзаходи. В ніч на 24 січня були проведені обшуки і арешти запідозрюваних в проведенні агітації серед студентів. Навколо університету з'явилися посилені наряди поліції.

В березні — квітні в місті відбулося декілька страйків, які носили переважно економічний характер. 1 травня за спробу організувати демонстрацію було заарештовано 20 робітників. На 6 травня страйк охопив вже 109 підприємств — понад 10 тис. чоловік. 3 червня страйк став загальним. 13 червня біля заводу Гена відбувся багатолюдний мітинг, під час спроби поліції розігнати його було вбито трьох і поранено понад 10 осіб. 14 червня робітники знову зібралися біля заводу Гена, а потім багатотисячна демонстрація вирушила до міста підняти на страйк робітників інших фабрик і заводів, по дорозі вступаючи в сутички з поліцією і військами.

14 червня 1905 р. в Одесі трапилась подія, звістка про яку швидко облетіла увесь світ. Увечері того дня в порт прибув панцирник "Князь Потьомкін-Таврійський", моряки якого повстали і підняли прапор революції. До судна, що стало на рейд порту, направилось чимало одеситів з продуктами для моряків. З прибуттям панцирника рево-

люційні виступи у місті посилились, а 16 червня похорони убитого офіцером на початку повстання моряка Г. Вакулчука вилились у велику демонстрацію. Не наважившись на висадку десанту і захоплення міста, команда "Потьомкіна" 18 червня залишила Одесу.

Ще 15 червня увечері розпочалася пожежа в порту. Прибулі війська без розбору стріляли у натовп. В наступні дні поліція розшукувала, затримувала учасників заворушень, підозрюваних. В результаті у Вологодську і Пермську губернії було вислано багатьох студентів і професора С. П. Ярошенка як лідера лібералів.

В серпні 1905 р. царський уряд опублікував маніфест про скликання Державної думи (булігінської). Більшовики оцінили цей крок як тимчасову поступку царизму з метою придушення революції і виступили за її активний бойкот, за підготовку збройного повстання. Їх підтримали есери. Одеські ліберали, меншовики, бундовці виступили проти бойкоту Думи і взагалі крайніх методів боротьби.

У вересні 1905 р. в місті розпочалося створення профспілкових організацій, а до кінця року за чисельністю профспілок Одеса посідала вже перше місце на Україні, тут їх діяло близько 40, тобто понад чверть загальноукраїнської кількості.

В цей період знову активізувались виступи студентів. Перша загально-студентська сходка відбулась 17 вересня. В ній взяло участь 1500 студентів і жителів Одеси [2, Ф. 2, оп. 2, спр. 3484, арк. 26; 8, 53; 11].

В жовтні 1905 р. революційні виступи охопили широкі верстви населення міста. Одесити підтримали і загальноросійський політичний страйк. 12 жовтня припинили роботу залізничники, до них приєдналися працівники друкарень, тютюнової фабрики, чаєрозважувальної фабрики Висоцького, інших промислових і торгових підприємств, деяких державних установ, студенти. 14 жовтня припинили заняття і вийшли на вулицю учні гімназій і училищ. Проти учнівської молоді були кинуті війська і поліція, які біля приміщення жіночої гімназії Березіної влаштували жорстоку розправу з протестуючими, багатьох з яких було поранено. В зв'язку з цим студентська Коаліційна рада прийняла рішення про закриття університету на невизначений термін. Була скликана сходка, на яку зібралось біля 7 тис. студентів, робітників, службовців.

16 жовтня застрайкували майже всі підприємства міста. Розпочалися збройні сутички з поліцією і військами, в місті було споруджено

11 барикад. В ході збройних сутичок було вбито 9 і поранено 80 чоловік, сотні — заарештовано. Поліція нищпорила по аптеках, де подавалась перша допомога пораненим, біла студентів, де б не знаходила їх [2, Ф. 45, оп. 11, спр. 28, арк. 61-65; 7, 66-67; 12]. Ці події стали апогеєм революційних виступів 1905 р. в Одесі.

В найкритичніший момент революції цар змушений був видати Маніфест від 17 жовтня 1905 р. Більшість політичних партій і течій в Одесі зустріли Маніфест схвально. Проти нього виступили більшовики, розцінюючи цей крок царизму як облудний. Різні праві групи, чорносотенці також не прийняли Маніфест, але зовсім з інших міркувань: вони вважали його занадто великою поступкою монарха революційним силам, підтримуваним Заходом і внутрішніми ворогами — євреями.

Буквально наступного після прийняття Маніфесту дня, як за сигналом, почалися страшні єврейські погроми на всій території межі осілості: у Кишиневі, Києві, Херсоні, Акермані, Ростові-на-Дону, Одесі. На відміну від погромів в Одесі 1821, 1849, 1859, 1871 і 1881 рр., за масштабами не дуже великих, погром 1905 р. тривав з 18 по 21 жовтня і відрізнявся особливою жорстокістю, причому спрямований був переважно проти бідноти, багатих євреїв майже не чіпали. Головними учасниками погрому були безробітні-християни. Євреїв проклинали і за експлуатацію, і за лихварство, і за звільнення бідноти з роботи в період кризи і т. п., але кляли їх також і за участь в рядах радикалів. Влада настирливо переконувала темний, політично малоосвічений люд в тому, що євреї споконвічно і в цілому світі живуть за рахунок інших і люблять лише себе, що заради прибутку готові на будь-яке зрадництво і шахрайство, що вони продемонстрували свою антипатріотичність, виступаючи проти війни з Японією, осміюючи у контрольованій ними пресі російську державу, армію, радіючи її поразкам. Дехто з більш освічених верств населення звинувачував євреїв у масонстві, в організації і активній підтримці зубатовських поліцейських спілок, керівництві страйковим рухом, що в кінці кінців лише погіршувало матеріальне становище робітників і послаблювало самодержавство, яке одне тільки і є запорукою єдності і сили російського народу, захисту православ'я і слов'янства в світі.

Натовп, який складався переважно з портових робітників і люмпенських елементів, зібрався в районі Дальницької вулиці. Насилля

розповсюдилось на центр міста, на окраїни і навіть навколишні села. Пограбування і насильства здійснювались в присутності солдат і поліцейських, однак вони проявили повну бездіяльність, а інколи і допомагали погромникам. Було розгромлено і розграбовано понад 1500 квартир і лавок, пошкоджено декілька десятків підприємств і майстерень, вбито понад 500 і поранено біля 5 тис. чоловік, багато пропали безвісти. З погромниками мужньо боролись єврейські загони самооборони, в рядах яких чимало було робітників і студентів неєврейського походження. Поліція і війська роззброювали загони самооборони, обстрілювали їх. В цілому в Одесі та її пригородах 42 975 чол. так чи інакше потерпіли від погрому. Американський консул в грудні 1905 р. повідомляв, що внаслідок погрому приблизно 50 тис. чоловік залишили Одесу. Світова громадськість була приголомшена подіями в Одесі, обурена бездіяльністю влади, її навіть потуранням погромникам. Під тиском громадської думки уряд був змушений усунути з посади градоначальника Д. Б. Нейгардта.

В 1905 р. в Одесі виникла Рада робітничих депутатів. Перше її засідання відбулося 28 лютого 1905 р. в приміщенні Міської аудиторії, а подальші засідання відбувались в аудиторіях університету. Головою Ради був обраний Шавдія, що дотримувався меншовицьких поглядів. Крім загальноміської ради, були створені ще три районних — Міська (центр міста), Дальницька й Пересипська. 11 грудня 1905 р. Рада закликала до загального політичного страйку, 13 грудня страйк став загальним, паралізувавши все життя міста. 15 грудня в Одесі було оголошено військовий стан, посилились репресивні заходи властей, але до збройних виступів проти влади, як це мало місце в деяких промислових центрах країни, в Одесі не дійшло. Важливо відзначити, що одеська Рада робітничих депутатів нерідко діяла як справжній орган влади. Вона установила 8-годинний робочий день на підприємствах міста, організувала комісію з допомоги безробітним, висунула вимогу загального виборчого права, здійснила свободу друку. За час свого нетриного існування вона видала кілька номерів "Известий" [16, 67].

В 1906 р. революція пішла на спад. Під тиском поліцейських переслідувань поступово скорочувався страйковий рух. Репресіям були піддані всі опозиційні партії. 20 вересня 1907 р. внаслідок доносу провокатора поліція вистежила та заарештувала учасників міської конференції РСДРП, яка зібралася на конспіративній квартирі на вул.

Картамишевській, 17. Під час операції було вбито пристава. Це вбивство власті хотіли використати як привід для розправи з підпільниками. Над учасниками "картамишевської справи" нависла загроза смертної кари. Однак судова експертиза змушена була визнати безпідставність звинувачень учасників конференції у вбивстві пристава. Не зважаючи на це, всі звинувачені в цій справі були засуджені на різні строки ув'язнення чи заслання. Поліцейські репресії, а також певна зміна політичних уподобань населення, що відбулася за роки революції, призвела до скорочення кількості членів міської організації РСДРП. Якщо в 1905 р. їх було 1000 чол., в 1906 р. — 800, в середині 1908 р. — 200, то в 1916 р. — всього 40 осіб. [14, 118].

Уряд прийняв ряд постанов, спрямованих на приборкання студентського руху та обмеження університетської автономії. Згідно з опублікованими 11 червня 1907 р. "Правилами про студентські збори" категорично заборонялись виборні студентські організації та зібрання, які не мали науково-учбового характеру. Проводились масові обшуки, арешти, заслання багатьох учасників студентських виступів. З Новоросійського університету була звільнена прогресивна професура, до суду притягнуто ректора І. М. Занчевського і проректора Є. В. Васковського за те, що вони недостатньо активно боролися із студентськими виступами під час революції. На початку грудня 1907 р. ректором Новоросійського університету було призначено правого за політичною орієнтацією професора С. В. Левашова, який відразу ж посилив гоніння на прогресивних професорів. Викладання в університеті проводилось виключно російською мовою і будь-які спроби окремих викладачів перейти на читання лекцій українською мовою негайно припинялись. Так, коли приват-доцент О. С. Грушевський, який працював в Новоросійському університеті з січня 1907 по вересень 1908 р., спробував прочитати українською мовою спецкурс "Історія Київської Русі і Литовсько-Руського князівства", Міністерство народної освіти, адміністрація університету і місцева шовіністична преса розпочали проти нього справжню кампанію цькування: йому винесли догану, відмовили в оплаті за розроблений спецкурс. Він змушений був піти з університету і залишити Одесу [13, 454-455].

З початком Першої світової війни влада посилила репресії проти політичних опонентів. В липні 1914 р. було запроваджено воєнну цензуру, видано указ про заборону друку українською мовою, в жовтні

вийшов царський указ про призов на військову службу осіб, які користувались відстрочкою до закінчення вищого навчального закладу.

Незважаючи на масові репресії, розправи, робітничий та студентський рух в Одесі не припинявся. Безробіття, сумні вісті з фронтів зумовлювали участь багатьох одеситів в акціях протесту. В травні і липні 1915 р. страйкували робітники заводу Белліно-Фендеріха, вантажники порту, працівники судноремонтних заводів РТПіТ. Всього в 1915 р. в Одесі відбулося 12 страйків, в наступному, 1916 р. — 26. [14, 117]. Серед економічних вимог все частіше лунали антивоєнні та політичні гасла.

Таким чином, на початку ХХ ст. важливими складовими суспільно-політичного життя Одеси були національні, студентський та робітничий рухи. Виступаючи за вирішення гострих проблем російської дійсності, їхні учасники часто висували вимоги антиурядового змісту.

Цитована література

1. Болдирев О. Одеська Громада: Історичний нарис про укр. нац. відродж. в Одесі у 70-і рр. ХІХ — на поч. ХХ ст. — Одеса: Маяк, 1994. — 144 с.
2. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО).
3. Звіт діяльності музично-драматичної спілки “Українська Хата” в Одесі за 1912 р. — Одеса: Друк. М. Прищепова, 1912. — 12 с.
4. Звіт Українського Клубу за 1910 р.: 3-й рік існування Товариства. — Одеса: Друкарня Т. Кумана, 1911. — 25 с.
5. Зленко Г. Д. Становище української преси в Одесі (кінець ХІХ — поч. ХХ ст.) // Одесі — 200. Одеса, б. м., 1994. — С. 36-38.
6. История городов и сел Украинской ССР в 26-ти томах. Одесская область. — К.: Главн. ред. УСЭ, 1978. — 866 с.
7. Історія Одеського університету за 100 років. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. — 423 с.
8. Історія Одеського університету (1865-2000): Наукове видання. — Одеса: АстроПринт, 2000. — 226 с.
9. Мисечко А. Одеська “Просвіта” // Чорноморські новини. — 1993. — 2 березня.
10. Мисечко А. Товариство “Українська Хата” в Одесі // Чорноморські новини. — 1998, — 3 лютого.
11. Одесские новости. — 1905. — 29 сентября, 4 октября.
12. Одесские новости. — 1905. — 15 октября, 9 ноября.
13. Очерки развития науки в Одессе. — Одесса: Титан, 1995. — 576 с.
14. Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. Одеса на зламі століть

- (кінець XIX — початок XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис). — Одеса: Маяк, 1998. — 232 с.
15. Самойлов Ф. О. Шляхом національного відродження: українська преса у 1905-1907 рр. // Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень I Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9-10 грудня 1993 р.). — Львів, ЛНБ, 1993. — С. 123-128.
  16. Шморгун П. М. 1905 рік на Україні. — К.: Політвидав України, 1980. — 134 с.